

УДК 37.013.78

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.86.05>

Беньковська Н. Б.

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ В УКРАЇНІ

На державному рівні все частіше підносяться питання про відродження України як морської держави. До цього спонукають історичні традиції та економічні можливості країни, – адже після розпаду СРСР Україна отримала третину суднобудівних потужностей, портів і навчальних баз колишньої імперії. На початку XXI століття, після 10-річного занепаду, було розпочато відновлення українського флоту та створення ефективної системи морської освіти. Останнє неможливо здійснити без урахування досвіду роботи навчальних закладів морського профілю, котрі діяли в Україні в останній чверті XVIII століття – на початку XX століття.

У статті висвітлено історію становлення військово-морської освіти в Україні. Важливими історичними засадами розвитку військово-морської освіти в Україні є козацький флот та військово-морське мистецтво козаків, коли підготовка до дій на морських та річкових водах характеризувалася практичним спрямуванням. Систему навчальних закладів для підготовки фахівців морського профілю почали створювати з кінця XVIII століття. До кінця XIX століття на півдні України сформувалася система морських закладів освіти, частина з яких готувала фахівців військово-морського флоту, а інші училища і школи мали торговельно-морехідне спрямування. Також розвитку морських шкіл і училищ сприяла поява парового флоту.

Дослідник виокремлює чотири періоди розвитку військово-морської освіти в Україні. В перший період розвитку морської освіти (кінець XV століття – остання чверть XVIII століття) вона мала виключно практичну спрямованість, козакі були універсальними воїнами, готовими бути як сухопутними військами, так і моряками. Протягом другого періоду (остання чверть XVIII століття – початок XIX століття) була сформована система морських навчальних закладів, запроваджена чітка система набору екіпажів кораблів на військовий і торговий флот виключно з випускниками морських навчальних закладів. У третій період розвитку морської освіти (початок XIX століття – 1991 рік) пріоритет надавався загальноосвітній професійній підготовці. Система підготовки забезпечувала початкову освіту широкої структури з подальшою спеціалізацією та перепідготовкою за місцем служби. Четвертий період морської освіти (початок 90-х років XX ст. – наші дні) характеризується приділенням уваги до гуманітарних знань. Першочергового значення набувають питання організаційного управління, налагодження співпраці для досягнення цілей організації, збагачення кадрового потенціалу, у тому числі інтелектуального, морального та психофізичного.

Ключові слова: розвиток морської освіти, історичні засади, підготовка майбутніх офіцерів, Військово-Морські Сили, Збройні Сили України.

Зміни, що останнім часом відбуваються в системі освіти України, детерміновані економічними, технологічними та інформаційними трансформаціями в суспільстві. З огляду на те, що військово-морська галузь є одним із потужних ресурсів розвитку української держави і суспільства, особливого стратегічного значення набуває забезпечення якісної вітчизняної військово-морської освіти. І хоч її модернізація полягає, передусім, у випереджувальному характері розвитку системи, великого значення набуває вивчення і врахування історичного досвіду становлення і розбудови освіти військових моряків. Отже, дослідження історичного аспекту проблеми розвитку вищої військової морської освіти в Україні є нині досить актуальним.

Останнім часом українську педагогічну науку збагатили велика кількість аналітичних публікацій, ґрунтовних праць, наукових досліджень, присвячених розгляду окреслених вище питань. Історія морехідної освіти і навчальних закладів морського профілю цікавила вчених ще на початку XIX ст. Дослідженням історичних засад підготовки фахівців морського профілю в Україні присвячено багато публікацій учених: О. Чорний, О. Клепікова, А. Ляшкевич, І. Рябуха, В. Щербина, О. Даниленко, О. Задорожня та ін. У працях цих дослідників зустрічаємо окремі посилання на часові межі періодів історії морської освіти. Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив значний інтерес науковців до теоретико-методологічного і практичного аспектів проблеми. Водночас бракує досліджень, у яких би висвітлювались історичні засади підготовки майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил в Україні.

Метою статті є висвітлення історичних засад підготовки майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил в Україні.

Україна – морська держава, і Військово-Морські Сили Збройних Сил України є основним інструментом її захисту з морського напрямку.

Військово-Морські Сили Збройних Сил України призначені для стримування або відсічі у взаємодії з іншими видами Збройних Сил, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами збройної агресії проти України з моря та на приморських напрямках.

Організаційно Військово-Морські Сили Збройних Сил України включають Командування Військово-Морських Сил ЗС України, Морське командування, флотилію, Командування морської піхоти, військово-морські бази, надводні сили, морську авіацію і артилерію, частини та підрозділи забезпечення, а також військові навчальні заклади.

Минуле України, її сьогодення та майбутнє тісно пов'язані з морем. Військово-морський флот України починає свою історію з часів Київської Русі. Морські походи козаків належать до найславніших сторінок нашої національної історії. На початку XX сторіччя, під час створення Української Народної Республіки, Чорноморський флот України знову став на захист народу і морських інтересів держави.

Розвиток існуючих та майбутніх спроможностей Військово-Морських Сил Збройних Сил України буде впливати на захист економічних інтересів, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України на морі та сприяти поверненню тимчасово окупованих територій.

Хоча модернізація військово-морської освіти полягає, передусім, у випереджувальному характері розвитку системи, великого значення набуває вивчення і врахування історичного досвіду становлення і розвитку освіти військових моряків. Для більш детального розуміння даної проблематики розглянемо різні підходи учених щодо визначення історичних періодів розвитку військово-морської освіти в Україні.

О. Чорний виокремлює три етапи розвитку морської освіти і навчальних закладів морського профілю: дореволюційний (початок XIX ст. – до 1917 р.), радянський (20-ті – початок 90-х рр. XX ст.) та пострадянський (початок 90-х рр. XX ст. – наші дні) (Чорний, 2007, с. 8).

А. Ляшкевич у дослідженнях теоретичних і практичних аспектів морської освіти в Україні у період з 30-х років XIX століття до початку XXI століття виокремлює три періоди:

- імперський – з 1830 року по 1917 рік;
- радянський – з 1917 року по 1991 рік;
- незалежний – з 1991 року по теперішній час (Ляшкевич, 2017, с. 33).

М. Мамчак систематизує історію українського флоту і розподіляє його на сім етапів розвитку:

- флот древньої України;
- флот княжої України-Русі;
- національний флот в часи монголо-татарської і литовської доби;
- козацький флот України;
- флот Української Народної Республіки;
- Червоний флот Радянської України;
- Військово-Морські Сили Збройних Сил України (Мамчак, 2007).

Історія розвитку морської освіти пов'язана з історією розвитку мореплавства, тому О. Безлуцька поділяє історію розвитку морської освіти на наступні періоди:

- мореплавство в Стародавні часи;
- мореплавство в період раннього і розвинутого Середньовіччя;
- мореплавство пізнього Середньовіччя та Нового часу;
- мореплавство у XX-XXI століттях (Безлуцька, 2014).

О. Даниленко виокремлює п'ять періодів розвитку морської освіти в Україні:

- перший період – козацький (кінець XV ст. – остання чверть XVIII ст.);
- другий період – епоха вітрильного флоту (остання чверть XVIII ст. – початок XIX ст.);
- третій період – дореволюційний (початок XIX ст. – 1917 рік);
- четвертий період – радянський (1917 рік – 1991 рік);
- п'ятий період – сучасний (1991 рік – наші дні) (Даниленко, 2020, с. 111).

Становлення морської освіти в Україні припадає на кінець XV століття. Це час організації відбиття нападів Оттоманської Порти «з води», будівництва козацьких суден і човнів – створення першої козацької флотилії. У перший період розвитку морської освіти вона мала загалом практичну спрямованість, козаки були універсальними воїнами, готовими бути одночасно і сухопутними воїнами, і морськими піхотинцями. При їх підготовці особливу увагу звертали на фізичний гарт, розвиток витривалості та сили духу. Загалом система військово-фізичної підготовки дозволяла відпрацьовувати у молоді високу військову майстерність, формувати новий тип вояка – універсального, витривалого, готового до швидкої зміни обстановки, до відсічі ворога часто у нерівному бою на суші та на воді.

Другий період морської освіти в Україні – це час створення навчальних закладів для підготовки фахівців морської справи. Це пов'язано з тим, що після знищення Запорозької Січі та її флотилії з останньої чверті XVIII століття. Російська імперія розпочала інтенсивну колонізацію південноукраїнських земель. У цей час імперія розпочала побудову Чорноморського флоту та освоєння нових морських шляхів на ринки Азії та Європи. Більшість особового складу нового флоту – Азовської та Дніпровської флотилій – становили Чорноморські та колишні запорізькі козаки.

У 1783 р. з Херсонської адміралтейської верфі було спушено на воду перший військовий корабель, і в цей же рік у Херсоні було відкрито перший навчальний заклад морського профілю на півдні України – морський кадетський корпус, а у 1786 р. – морське артилерійське училище. У 1798 р. замість кадетського корпусу в Миколаєві було створено два нових училища – штурманське та корабельної архітектури. У 1797 р. Статутом військового флоту було затверджено принципи комплектування старшого та молодшого командного складу морських сил на Чорному морі, котрі визначали умови набору й навчання слухачів в училищах і школах та орієнтували їхню роботу на виховання вірних російському самодержавству офіцерів і матросів (Чорний, 2007, с. 8).

У першій половині XIX ст. на Півдні України із зростанням вітрильників було створено багато навчальних закладів. У цей час підготовка моряків мала переважно військовий характер. У 1834 р. у Херсоні створено перше на українських землях училище торговельного мореплавання (сьогодні це Херсонська державна морська академія). Претенденти для вступу до училища повинні були вміти читати і писати, знати чотири правила арифметики, а також бути міцної статури, без тілесних недоліків і виховані «в страху Божому і доброї моральності». Прикметно, що до програми училища, крім загальноосвітніх та спеціальних предметів, входили іноземні мови, зокрема грецька, турецька, італійська, німецька, французька.

Загалом у цей час у військово-морських і торговельно-морехідних навчальних закладах почали готувати не тільки старший і молодший командний склад для військового флоту але й матросів. У цей час було запроваджено чітку систему комплектування корабельних екіпажів військового та комерційного флоту виключно випускниками морських навчальних закладів.

Третій період розвитку морської освіти – радянський. У цей час основний контингент моряків готували в корпусах (училищах), де великий освітній акцент робили на досить широкій універсализації. Зокрема у морському корпусі й морському інженерному училищі готували фахівців широкого профілю (перший – вахтових начальників, друге – механіків і молодших судноводіїв), а вже подальшу спеціалізацію було передбачено в процесі служби офіцерів (Кузін, 1996).

У системі підготовки кадрів стосовно флоту закріпився поділ офіцерів на «командирів» і «механіків» («інженерів»). Через це, здобувши одну спеціальність, офіцер не міг її вже змінити до закінчення служби – перехід з однієї в іншу був практично неможливий. Окрім вузької спеціалізації, ще однією особливістю системи підготовки кадрів для флоту було те, що чи не єдиним елементом загальноосвітньої підготовки, як зазначають В. Кузін та В. Нікольський, стала марксистсько-ленінська філософія й історія КПРС (Кузін, 1996).

Навіть в академіях рівень загальноосвітньої підготовки був невисоким, а основний акцент робили на спеціальній підготовці. Через це, підкреслюють дослідники, «усі катаклізми на флоті й державі загалом виникли через перетворення офіцерів у звичайний натовп фахівців, наділених деякими командними функціями і їх слабкими знаннями в питаннях гуманітарної підготовки (філософія, історія, політика, економіка, географія, етнографія, управління, мовознавство та ін.)» (Кузін, 1996).

Очевидно, на початкових етапах служби технічні знання дозволяли швидко й ефективно опанувати нову складну техніку, але далі цього було замало, тому що моряки не могли ефективно налагодити роботу екіпажів, їм вочевидь не вистачало гуманітарних знань загалом та знань щодо особливостей налагодження взаємодії між членами екіпажів зокрема.

Отже, у радянські часи пріоритет надавали підготовці універсального фахівця. Система підготовки передбачала початкову освіту широкого профілю з подальшою спеціалізацією й перепідготовкою на місці служби. Великого значення надавали ідеологічній та технічній складовим підготовки.

Четвертий період розвитку морської освіти охоплює період з початку 90-х років XX ст. і до нашого часу. У цей час помітною стала увага до гуманітарного знання. Це обумовлено змінами у суспільстві та зростанням значення у ньому людини, переходом від командно-адміністративної системи управління виробничими процесами та людськими ресурсами.

Сьогодні очевидно, що для ефективної організації праці одних лише примусових засобів впливу недостатньо. Першочергового значення набувають питання менеджменту організацій, налагодження співпраці для досягнення цілей організації, збагачення всього потенціалу людських ресурсів, зокрема інтелектуального, морального та психофізичного. Ефективність спільної діяльності, як стало очевидно, сьогодні залежить від паритетної участі всіх учасників виробничого процесу, їх згуртованості та загальних міжособистісних взаємин.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Важливими засадами розвитку військово-морської освіти в Україні є козацький флот та військово-морське мистецтво козаків, коли підготовка до дій на морських та річкових водах характеризувалася практичним спрямуванням. Систему навчальних закладів для підготовки фахівців морського профілю почали створювати з кінця XVIII століття. До кінця XIX століття на півдні України сформувалася система морських закладів освіти, частина з яких готувала фахівців військово-морського флоту, а інші училища і школи мали торговельно-морехідне спрямування. Також розвитку морських шкіл і училищ сприяла поява парового флоту.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо у дослідженні організаційно-педагогічних та дидактичних особливостей підготовки майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил у країнах із розвинутою морською освітою в XXI столітті.

Використана література:

1. Безлущка О. Конспект лекцій з дисципліни «Історія мореплавства» для студентів усіх спеціальностей. *Херсон: ХДМА*. 2014.
2. Даниленко О. Професійна підготовка фахівців морського профілю в Україні у історичній ретроспективі (кінець XV – початок XX ст.). *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*, 17(2). 2020. С. 111–124.
3. Lyashkevych, A. Periodization of formation and development of military-naval education in Ukraine (early XVIII – 50-90-ies of XX century). *Science Rise: Pedagogical Education*, (10) (18). 2017. P. 33–37.

4. Кузин В., Никольский В. Военно-Морской Флот СССР 1945–1991 – СПб. : Историческое Морское Общество, 1996. 653 с.
5. Мамчак М. Україна: шлях до моря. *Історія українського флоту. Снятин: Прут Принт. 2007.*
6. Чорний О. Підготовка спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті XVIII – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України»; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 16 с.

References:

1. Bezlutska O. (2014) Konspekt lektsii z dysypliny «Istoriia moreplavstva» dlia studentiv usikh spetsialnosti [Synopsis of lectures on the subject «History of Navigation» for students of all specialties]. Kherson: KhDMA. [in Ukrainian]
2. Danylenko O. (2020) Profesiina pidhotovka fakhivtsiv morskoho profilu v Ukraini u istorychnii retrospektyvi (kinets KhV – pochatok KhKh st.) [Professional training of marine specialists in Ukraine in historical retrospect (end of XV – beginning of XX century)]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky, 17(2). S. 111–124. [in Ukrainian]
3. Lyashkevych, A. (2017) Periodization of formation and development of military-naval education in Ukraine (early XVIII – 50-90-ies of XX century). *Science Rise: Pedagogical Education*, (10 (18). S. 33–37. [in English]
4. Kuzyn V., Nykolskyi V. (1996) *Военно-Морской Флот СССР 1945–1991 [USSR Navy 1945–1991].* – СПб. : Ystorycheskoe Morskoe Obshchestvo, 653 s. [in Russian]
5. Mamchak M. (2007) *Україна: шлях до моря. Історія українського флоту [Ukraine: the way to the sea. History of the Ukrainian fleet].* Sniatyn: Prut Prynt. [in Ukrainian]
6. Chorni O. (2007) *Підготовка спеціалістів для морського флоту в Україні в останній чверті XVIII – на початку XX ст. [Training of specialists for the navy in Ukraine in the last quarter of the eighteenth – early twentieth century]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy»; Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv. 16 s. [in Ukrainian]*

Benkovska N. B. Historical principles of training of future naval officers in Ukraine

At the state level, questions about the revival of Ukraine as a maritime state are increasingly being raised. This is prompted by the historical traditions and economic opportunities of the country – because after the collapse of the Soviet Union, Ukraine received a third of the shipbuilding capacity, ports and training bases of the former empire. At the beginning of the XXI century, after a 10-year decline, the restoration of the Ukrainian fleet and the creation of an effective system of maritime education began. The latter cannot be done without taking into account the experience of maritime educational institutions that operated in Ukraine in the last quarter of the eighteenth century – early twentieth century.

The article highlights the history of the formation of naval education in Ukraine. Important historical principles of development of naval education in Ukraine are the Cossack fleet and naval art of the Cossacks, when the preparation for the action on sea and river waters was characterized by a practical direction. The system of educational institutions for the training of marine specialists began to be created at the end of the 18th century. By the end of the 19th century, a system of maritime educational institutions had been formed in the south of Ukraine, some of which trained naval specialists, and other schools and colleges had a merchant-naval orientation. The development of naval schools and colleges was also hindered by the emergence of the steam fleet.

The researcher identifies four periods of development of naval education in Ukraine. In the first period of development of naval education (late fifteenth century – the last quarter of the eighteenth century), it had a purely practical orientation, the Cossacks were universal warriors, ready to be both ground forces and sailors. During the second period (last quarter of the 18th century – beginning of the 19th century) a system of naval educational institutions was formed, a clear system of recruiting ships for the navy and merchant navy was introduced exclusively with graduates of naval educational institutions. In the third period of development of maritime education (beginning of the XIX century – 1991) priority was given to general professional training. The training system provided a broad structure of primary education with further specialization and retraining at the place of service. The fourth period of maritime education (early 90s of the twentieth century – today) is characterized by attention to the humanities. Issues of organizational management, establishing cooperation to achieve the goals of the organization, enriching human resources, including intellectual, moral and psychophysical, are of paramount importance.

Key words: *development of maritime education, historical principles, training of future officers, Naval Forces, Armed Forces of Ukraine.*